

Heft Peyker Mesnevisinde Yer Alan “Fitne’nin Altmış Basamaklı Merdivenden Çıkması” Hikâyesine Ait Resimlerinin İncelenmesi

The Analys of The Illustrations of The Story of “Fitna’s Climbing The Sixty Step Stair” in the Heft Peyker Mathnawı

Ebru BİLEN**

Özet

Nizami *Hamse*’sinin bir mesnevisi olan *Heft Peyker* 1197 yılında kaleme alınmıştır. Konu itibariyle Bahram’ın yaşamını, yedi ülkeden getirdiği prensesler ile yaşamış olduğu romantik yaşam öyküsünü ve prenseslerin anlatmış olduğu hikayeleri kapsamaktadır.

İslam resim sanatı içerisinde resimli örnekleri ile karşılaşılan *Hamse*’nin, *Heft peyker* mesnevisinin içerisinde yer alan hikâyeler oldukça dikkat çekicidir. *Heft Peyker* mesnevisi konu itibariyle Bahram’ın yaşamını ve yedi ülkeye yaptığı ziyaretleri, bu ülkedeki köşklere yaşayan prensesler ile yaşamış olduğu romantik hikayeleri kapsamaktadır. Bu hikayelerden “Fitne’nin altmış basamaklı merdivenden ineği çıkarması” dikkati çekmektedir. Konu bakımından Fitne ile ilgili hikâye, mesnevinin olay örgülerinin dışında tutulabilecek, ders verme amacı güden bir hikâyeden oluşmaktadır. Hikâyenin ana çerçevesi, cariyeye olan Fitne’nin, hükümdar olan Behram’a ders vermeyi amaçlaması ve kendini bir rekabet içerisinde bulmasından oluşmaktadır. Bu sebeple, *Hamse* içerisinde romantik hikayelerin arasında ayrı bir yere sahip olan Fitne ile ilgili hikâye el yazma nüshaların resim programı içerisinde yer alabilmiştir.

Nizami *Hamsesinin* mesnevisi olan *Heft Peyker*’de yer alan “Fitne’nin altmış basamaklı merdivenden çıkması” hikâyesine ait resimlerin incelenmesi çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Resimli nüshalar arasından, farklı dönemlere ait, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan H.779, H.724, R.862, H.870, R.874, H.767, H.784, R.860, H.790, H.758, H.765, A.3559, B.146, H.757, R.871 olmak üzere toplam 15 ve Bodleian Library Dijital Arşivinde yer alan Ms. Pers. c.42 ve Library Ms. Elliot 192 olmak üzere iki farklı el yazma içerisinde bulunan sahneler hikâyenin canlandırıldığı özgün örnekler olarak seçilmiştir.

Bu çalışmada, İslam resim sanatı içerisinde *Heft Peyker* mesnevisinde yer alan farklı dönemlere ait, ilgili koleksiyonlardaki el yazma resimli *Hamse* nüshaları ele alınacaktır. Bahsi geçen nüshalardaki “Fitne’nin altmış basamaklı merdivenden çıkması” olayının üslup açısından ve resim metin ilişkisinde nasıl bir yere sahip olduğundan bahsedilip ayrıca resimlerinin karşılaştırılmalı analizine dayanan bir sonuç ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Nizami, Hamse, Heft Peyker, Resim, Fitne*

* Bu makaledeki görseller T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin bilgisi ve izni ile kullanılmıştır. Bodleian Library Dijital Arşivine ait olan görseller akademik kullanım şartlarına uygun olarak sunumda yer almıştır. Bu yayın “Safevi Dönemine Ait İki Özgün Nizami Hamse Örneği: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki B. 146 ve A. 3559 Nüshaları” başlıklı, Derya AYDIN danışmanlığındaki yüksek lisans tezi kapsamında hazırlanmıştır.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Orcid: 0009-0002-7473-2215, ebrubilen358@gmail.com

Abstract

Heft Peyker, a mathnawi of Nizami's *Khamseh*, was written in 1197. The subject of it covers the life of Bahram, his romantic life story with the princesses he brought from seven countries and the stories told by the princesses.

The stories in the *Heft Peyker* mathnawi of the *Khamseh*, of which illustrated examples are seen in Islamic art of painting, are quite remarkable. *Heft Peyker* covers the life of Bahram and his visits to seven countries and the romantic stories he lived with the princesses living in the mansions in these countries. Among these stories, "Fitna's Making the Cow Climb up the 60-step Stair" stands out. In terms of subject matter, the story about Fitna consists of a story that can be kept outside the plot of the mathnawi and aims to teach a lesson. The main framework of the story consists of Fitna, a concubine, aiming to teach Behram, the ruler, a lesson and finding herself in a competition. For this reason, the story about Fitna, which has a special place among the romantic stories in the *Khamseh*, was able to be included in the painting program of the manuscripts.

The main subject of the study is the analysis of the illustrations of the story of "Fitna's climbing the 60-step stair" in *Heft Peyker*, the mathnawi of Nizami's *Khamseh*. Among the illustrated copies belonging to different periods, a total of 15 scenes of H.779, H.724, R.862, H.870, R.874, H.767, H.784, R.860, H.790, H.758, H.765, A.3559, B.146, H.757, R.871 which are in Topkapı Palace

Museum Library and the scenes of Ms.Pers.c.42 and Ms.Elliot 192 in two different manuscripts in

the Bodlian Library Digital Archive, were selected as authentic examples in which the story was enacted.

In this study, the illustrated copies of the *Khamseh* in the related collections belonging to different periods in the *Heft Peyker* mathnawi in Islamic painting art will be reviewed. What kind of place, the event of "Fitna's climbing the 60-step stair" in the aforementioned copies in terms of style and illustration-text relationship will be referred, and a conclusion based on the comparative analysis of the paintings will be drawn.

Keywords: *Nizami, Khamseh, Heft Peyker, Painting, Fitna*

GİRİŞ

Asıl adı Ebu Muhammed Cemalüddin İlyas b. Yusuf b. Zeki Müeyyed olan Nizami Gencevi'nin doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, genel kanı 1141-1145 yılları arasında Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğduğu yönündedir. Nizami'nin günümüze ulaşan tek eseri, *Hamse* olarak bilinen beş mesneviden oluşan külliya-tıdır. *Penc Genc* adıyla tanınan bu eser, yaklaşık otuz beş ila kırk yılda tamamlanmıştır. Hamsede yer alan mesneviler sırasıyla; *Mahzenü'l-esrar* (1174-1176), *Hüsrev ü Şirin* (1180-1181), *Leyla vü Mecnun* (1188), *Heft Peyker* (1197) ve İskendernamedir (1201) (M. Kanar 2007:183). Fars edebiyatında *Hamse* türünün kurucusu olan Nizami, kendisinden sonra gelen birçok şairi etkilemiştir. *Hamse* geleneğini benimseyen şairler arasında Emir Hüsrev-i Dehlevî, Hâcû-yı Kirmânî, Abdurrahman Câmî ve Feyzî-i Hindî gibi Doğu edebiyatının önemli isimleri yer alır (Kuzubaş 2013:63).

Nizami *Hamsesinin* ilk mesnevisi olan *Mahzenü'l Esrar* Mengüçüklüler'den Erzincan Hâkimi Fahreddin Behram Şah adına 1174-1176 yılında yazılmıştır. Konu içeriği, Allah'a olan inancı, ahlaki ve tasavvufa dayanan öğüt verici nitelikteki anlatımlardan oluşmaktadır. *Hamsenin* ikinci mesnevisi *Hüsrev ü Şirin* kimin için yazıldığı bilinmemektedir. 1180-1181 yılında tamamlanan mesnevide Sasani Hükümdarı Hüsrev Perviz ve Ermeni prensesi Şirin'in aşk hikayesi anlatılır. *Hamsenin* üçüncü mesnevisi *Leylâ vü Mecnûn* 1188 yılında Şirvanşah Celalüddeve Ahsitan'ın isteği üzerine dört aydan kısa bir sürede kaleme alınmıştır. Hikâyenin temel aldığı konunun Arap kültüründen etkilendiği ifade edilmekle birlikte mesnevinin üslup ve kurgulamasında İran kimliğini yansıttığına dikkat çekilmiştir (Kanar 2007:184). Mesnevi, peygambere övgü, hikmet, peygamber inancı ve şairin kendi ailesine dair ifadelerle başlayan uzun bir girişin ardından, iki sevgilinin imkânsız aşk hikâyesine odaklanmaktadır (Nizami 1990). *Hamsenin* dördüncü mesnevisi 1197 yılına tarihlendirilen *Heft Peyker*, Maraga hâkimi Alaeddin Körpe Arslan'ın isteği ile kalem alınmıştır. *Heft Peyker* mesnevisi konu itibarıyla Bahram-ı Gur'un efsanevi hayatını ve yedi ülkeye yaptığı ziyaretleri, bu ülkedeki köşklerde yaşayan prenselerin anlattığı hikayeleri kapsamaktadır (Nizami:2013). *Hamsenin* son mesnevisi olan İskendername, 1201 yılında Şerefname ve 1211 yılında kaleme alınan İkbalname adlı iki bölümden oluşmaktadır. İskendername mesnevisini *Hamse* içerisindeki diğer mesnevilerden farklı kılan yönü, hikâyenin başkahramanı olan, İskender'in İslâm dünyasında “Zülkarneyn” diye anılan, Kurân'da Musa Peygamber aynı dönemde yaşadığı ifade edilen (Bazılarınca Musa'nın kendisi olarak kabul edilen) bir kişilik olarak tanımlanmıştır (Yıldırım 2022:72-83).

Heft Peyker Mesnevisi; yedi güzel, yedi yıldız veya *Behramname* isimleri ile bilinmektedir. Konu dahilinde *Heft Peyker* Mesnevisi detaylı bir şekilde incelendiğinde yedi sayısı; Tanrı, erkek, kadın olarak toplam üç ile hava, su, ateş ve toprağın toplam dört olması ile elde edilen yedi sayısı tamlığa işaret etmesi ile ilişkilendirilmektedir (Nizami 2013:10-11). Yedi sayısı tanrısal anlamlar yüklenerek daha çok iyi bazen de kötü anlamlarda kullanılmıştır. Peyker ya da Peykar kelimesi, ok demiri veya mızrak ucu anlamına gelen ‘peykan’ terimiyle ilişkilendirilmektedir (Talat Onay 2009:29). 1197 yılında Farsça kaleme alınan *Heft Peyker* Mesnevisi'nin Osmanlı döneminde çeşitli çevirileri yapılmıştır. Çevirilerin başlıca örnekleri en erken tarihli sıralama ile, Aşkî Mehmed Efendi, Şair Ulvi, Hayati, Kutsi Çelebi, Trabzonlu Ramazan ve Ahmed Rıdvan tarafından tercüme yapılmıştır. Mesnevi'yi Farsçadan Osmanlı Türkçesine çeviren son kişi ise Mehmed Emin Yümni'dir (Nizami 2013:5-6).

³ Yedi sayısına hakkında daha fazla bilgi için Bkz: (Torebekkyzy 2021:82-91).

Heft Peyker Mesnevisi konu itibarıyla Bahram-ı Gur'un efsanevi hayatını, Fitneye dair olan hikâyeyi ve yedi ülkeye yaptığı ziyaretleri anlatır. Bu ziyaretlerde yedi farklı renklerdeki köşklere yaşayan prenseslerin anlattığı hikâyelere de yer verilmektedir (Nizami 2013). Fitne'nin altmış basamaklı merdivenden çıkması hikayesi konu bakımından diğer mesnevilerde yer alan romantik aşk hikayelerinin, ahlaki ve tasavvuf gibi olay örgülerinin dışında tutulabilecek, ders verme amacı taşıyan trajikomik bir hikâyeden oluşmaktadır. Bu tür sıra dışı bir hikâyenin mesnevide yer alması araştırmanın ana konusunu teşkil etmiştir. Bu sebeple çalışmanın ana konusunu teşkil eden sahneler Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan tam sayısı kesin olmamakla birlikte yaklaşık 69 Nizami *Hamse* nüshaları arasında *Heft Peyker* mesnevisinde bulunan "*Fitne'nin altmış basamaklı merdivenden ineği çıkarması*" sahnesi on dört yazmada yer alır⁴. Bodleian Library Dijital Arşivindeki iki farklı sahnede de bu konunun resimlerine yer verilmiştir. Seçilen bu nüshaların, 15. ve 16. yüzyılın sonlarını kapsayan dönemlere ait oldukları tespit edilmiştir. Konu kapsamında; kronolojik olarak iki adet nüshanın (R.862, H.779) Timurlu dönemine (Edhem Karatay 1961:148), altı adet (H.870, R.874, Ms. Elliot 192, H.784, H.757, H.767) nüshanın Türkmen dönemi üslup özelliklerini yansıttığını ve diğer sekiz nüshanın (R.860, R.871, H.790, H.758, H.765, Pers. c.42, A.3559, B.146) Safevi dönemi üslup etkilerinin birer temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır (Stchoukine 1977:68-138). Konu kapsamında değerlendirmeye alınan bahsi geçen nüshaların resim metin ilişkisi içerisinde üslup özellikleri ve ikonografisinin resim üzerindeki yansımalarını değerlendirmek amacıyla *Fitne'nin altmış basamaklı merdivenden ineği çıkarması* konusunda detaylı bilgilere yer verilmiştir.

1. Fitnenin Altmış Basamaklı Merdivenden İneği Çıkarması

Heft Peyker Mesnevisi *Hamse* içerisindeki konular bakımından farklı bir anlayışa sahiptir. Mesnevinin giriş kısmında Behram'ın doğumu ve doğumundan sonraki büyüme süreci anlatılmaktadır. Genel olarak eserdeki olaylar değerlendirildiğinde, hikâyenin ana kahramanı olan Behram yetişkinlik dönemine geldiğinde, bir mağarada gördüğü yedi farklı ülkenin prenseslerine ait olan resimleri yeni yapılan sarayın bir odasına aynı şekilde resmettirmiştir. Behram resimleri incelediğinde her birinin yedi farklı ülkenin prenseslerinin sureti olduğuna dair bir levhaya denk gelmiştir, levhada müneccimlerin Behram'a yedi cihana hâkim olacağını ve yedi hükümdarın kızlarına kavuşacağını müjdelemiştir (Nizami 2013:32-42). Mesnevide yer alan bu kısa hikâyelerden ve bahsedilen müjdeden sonra Fitne'nin altmış basamaklı merdivenden çıkması hikayesine yer verilmiştir. Böylece, Fitne ile ilgili hikâye bittikten hemen sonra Behram'ın yedi ülkeye gitmesi ile yedi farklı hikâye başlamaktadır. Fitneye dair olan hikâyede, hükümdarın hor gördüğü cariyesi tarafından sıra dışı bir şekilde ders vermeyi amaçlamaktadır. Daha sonra gelen hikâyelerde Behram'ın bir haftayı günlere ayırarak her gün farklı ülkede farklı renkteki köşklere yaşayan prensesleri ziyaret edişi ve prenseslerin anlatmış olduğu öğretici nitelikteki hikâyelere yer verilmiştir. Behram'ının fitne ile arasında geçenler dışarda bırakılırsa, hikâyenin temel olarak olay örgüleri Behram'ın ziyaret ettiği köşklere göre değişiklik göstermektedir.

⁴ Özet kısmında Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde yer alan toplam 15 el yazmasının inceleneceği ifade edilmiştir. Araştırma kapsamına dahil edilen yazmalar Ivan Stchoukine "Les Peintures des Manuscrits De La Khamseh De Nizami Au Topkapı Sarayı Muzesi D'Istanbul" adlı katalogunda yer alan Fitne'nin altmış basamaklı merdivenden çıkması H.724,164 de yer aldığı belirtilmiştir. Ancak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nden alınan bilgi doğrultusunda, H.724 numaralı yazmada 164 a veya b sayfalarında resim yer almadığı bilgisine ulaşılmıştır. Nüsha hakkında detaylı bilgi için bkz: (Stchoukine 1977: 29-35).

Heft Peyker Mesnevisinde yer alan hikâyelerin birbirleriyle bağlantılı şekilde ilerlemesi ve Fitneye dair olan hikâyenin diğer hikâyelerin dışında yer alması dikkati çekmektedir. Mesnevinin ilgi çekici bu hikayesi, Fitne’nin altmış basamaklı merdivenden ineği sırtlayarak çıkarması olarak anlatılır. Hikâyenin ana kahramanları Behram Gur ve Fitnedir. Olayın kahramanlarının isimleri ilgi çekmekle birlikte kelime olarak Behram, Fars mitolojisindeki tanrılardan biri olarak tanımlanır ve yedi gezegenden biri olan Mars’a karşılık geldiği ifade edilmektedir. Bir diğer anlamı zafer ve fetih’tir. Gur olarak anılması (Behram-ı Gur) ise Farsça dilinde yaban eşeği anlamına karşılık gelmesi ile Behram’ın yaban eşeği avına merakı ve sevgisindedir (Nizami 2013:11). Fitne kelimesi, çoğunlukla bozgunculuk, nifak ve arabozculuk gibi olumsuz anlamlar yüklenerek kullanılsa da aynı zamanda güzel gözlü ya da güzel kadın anlamlarına da gelebilmektedir (Kantar 2010:1107). Arapça ve Farsça şiirleri olan Behram’ın hayatı av ve aşk hikâyeleri, Nizami Gencevi’nin *Heft Peyker*, Firdevsi’nin *Şahname*, Emir Hüsrev-i Dehlevi’nin *Heşt Bihişt*, Ali Şir Nevai’nin *Seb’a-yi Seyyare* adlı mesnevilerinin yanı sıra birçok destana konu olmuştur (Kut Alpay 1973:127).

İki kişi etrafında gelişen olaylar *Hamse*’de şu şekilde geçmektedir: Behram, yaban eşeği avlamayı sever ve bir gün cariyesi olan Fitne ile ava giderler, o esnada karşılıklı olarak yaban eşeği çıkar ve Behram marifetini göstermek amacıyla hemen Fitneye dönüp nasıl avlamamı istersin diye sorar. Fitne Behram’a yaban eşeğinin kulağını kaşırken, ayağının kulağına sabitlenecek şekilde ok atmasını ister ve Behram okunu o şekilde atar. Beğenden mi diye sorar ancak Fitne bunun bir marifet olmadığını talim yaparak kazanıldığını söyler, Behram Fitne’nin söylediğine sinirlenir ve yanındaki adamlarından birine Fitne’nin öldürülmesi için emir verir ancak kendisi öldürülmek için adamı bir şekilde ikna eder. Fitne Behram’ın adamına ait olan altmış basamaklı bir köşke yerleştirilir. Fitne köşke gelir ve hizmetçilerden yeni doğmuş bir inek yavrusunu getirmesini ister. Hemen bir buzağı getirilir, her gün buzağıyı altmış basamaklı merdivenden sırtlayarak çıkarır ve indirir. Buzağı artık üç yaşında koca bir inek olunca Fitne misafiri olduğu adama, Behram’ı bu köşke davet etmesini söyler ve adam Behram’ı köşke getirir, Fitne Behram’ın geldiğini görünce hemen giyinip peçesiyle yüzünü gizler ve koca ineği kucaklayıp altmış basamaklı merdivenden çıkarır, Behram’a bakarak, alaycı bir tavırla yanında bulunan adamlara söyle şimdi ineği sırtlayarak indirsinler diye söyler. Behram Fitnenin alaycı bakışları üzerine sinirlenerek, bunun bir marifet olmadığını talim yapı yapı kazanıldığını söyleyerek hemen peçesini kaldırır ve Behram’a, benim ineği çıkarmam talim ile oluyor da sizin avdaki marifetiniz talim değil midir? Diye cevaplar. Behram mahcup bir şekilde Fitneden özür diler” (Nizami 2013:57-64).

Hikâyede genel olarak bakıldığında herhangi bir iş, uğraş, belirli bir kademeye ulaşmak için önceden belirli koşullara hazırlık yapmak gerektiğini, bir yeteneğin veya becerinin yalnızca doğuştan gelmediğini, sürekli çalışma, tekrar ve azimle geliştirildiğini vurgulamaktadır. Fitne’nin her gün buzağıyı taşıyarak zamanla büyük bir ineği sırtlayabilmesi, disiplin ve çabanın gücünü göstermektedir. Sonuç olarak kendini yücelten, bir başkasını hor gören bir hükümdarın cariye tarafından sıra dışı bir şekilde ders vermeyi amaçlamasına dayanan bir sahne olarak İslam resim sanatında yer edinmiştir.

2. Fitne’nin Altmış Basamaklı Merdivenden Çıkması Hikayesinin Resimleri

Konu dahilinde incelenecek olan ilk nüsha, Timurlu Dönemi’ne ait H.779 el yazmasıdır. Yazmanın farklı dönemlerde yapılmış olması, iki farklı tarihlendirmeye neden olmuştur. İlk bölüm, 1440 yılına ait olup, Timurlu Şiraz okulunun üslup etkisinde şekillenen re-

simleri içermektedir. İkinci bölüm ise 1453 yılına tarihlenmekte olup, Karakoyunlu dönemine ait resimlerden oluştuğu belirtilmektedir (İnal 1976:141; Stchoukine 1977:27). H.779, 196a'da yer alan resim analizinde köşkün içinde divanında oturan mavi kıyafetli bir elinde mendil bulunan Behram oturur vaziyettedir. Behram'ın karşısında yer alan figür şaşırma ifadesiyle oturmaktadır. Behram ve figürün yer aldığı alanda perde motifine yer verilmiştir⁵. Omuzlarında inek taşıyan fitne yüzü peçeli olarak merdivenlerin ortasında bulunmaktadır. Resimde, Fitne ve Behram'ın konumları, mesnevide anlatılan hikâye kurgusuna uygun şekilde yerleştirilmiştir. Kompozisyonda, farklı türdeki ağaçlar stilize bir biçimde verilmiş ve ağaçların arka planında bulunan kaya formu da resimde dikkati çeken unsurlardan olmuştur.

Görsel 1: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft- Peyker), TSMK H.779, 1440-1453, 196a.

Timurlu Dönemine ait R.862, 243a resim analizinde Behram tek başına köşke ait olduğu anlaşılan odada oturmaktadır. Fitne peçesiz olarak, omuzlarında inek sırtlar vaziyette köşke ait merdivenin son basamağında yer alır. Fitne erkek kıyafetli, turuncu ceket, koyu kırmızı şalvar, yeşil Moğol başlığı ile divanda oturan Behram'ın önünde ayakta durmaktadır. Mesnevide Behram'ın yanında bulunan bir hizmetli olduğundan söz edilirken resimde sadece Fitne, Behram ve merdivenin arkasında yer alan bir figür ile konu sade bir kompozisyon içerisinde resmedilmiştir.

Özellikle Fitne'nin kıyafetleri incelenecek olan diğer nüshalardan tamamen farklı bir görünümde olmasını Ivan Stchoukine; "Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul Saray atölyelerinde gelişen İran-Türk okulunun eseri olduğunu, tanınmış İranlı ustaların Osmanlı sanatçılarıyla birlikte çalışmış ama kendileri de yeni Türk geleneklerinden etkilenmişlerdir" diye ifade etmektedir⁶ (1977:40).

⁵ Perde motifini genellikle mimarın bir tamamlayıcısı ve estetik görünüm kazandırılmak amacıyla kullanılmaktadır. Perde ile ilgili detaylı bilgi için Bkz: (Taş 2021).

⁶ R.862 el yazma hakkında daha fazla bilgi için Bkz: (İnal 1976:139-140), (Stchoukine 1977:36)

Görsel 2: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft-Peyker), TSMK R.862,1442, 243a.

1444 tarihli Timurlu Dönemi, H.870, 161a'da yer alan resimde mavi kıyafetli Behram arkasında duran birçok figür ile ayakta durmaktadır. Turuncu kıyafetli Fitne, yüzünü tamamen kaplayacak şekilde peçe ile örtülü merdivenin ortasında, omuzunda ineği ile köşke ait olan merdivenlerden çıkmaktadır. Mesnevide Behram'ın köşkte olduğu ifade edilirken resimde sadece bir duvarı verilerek, farklı bir görünüme sahip olan, köşk yapısı verilmeye çalışılmıştır. Merdivenin altında yer alan oldukça ilginç pencere detayı dikkati çekmektedir. Mesnevide geçen hikâye kurgusu nakkaşın kendi yorumu ve dönemin üslup anlayışıyla şekillendiğinin bir örneğidir. Fitne ve Behram'ın ortalarında yer alan büyük bir ağacın yer alması ve hemen arka yüzeyin tamamen sarı ile kaplanması dikkati çekmektedir.

Görsel 3: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft-Peyker), TSMK H.870, 1444, 161a.

Türkmen Dönemine ait, R.874,181b'de yer alan resim de yeşil kıyafetli Behram köşkün çatısında oturur vaziyette Fitneyi seyretmektedir. İneği omuzlarında olan Fitne peçesiz olarak, köşkün çatısına doğru yükselen merdivenden çıkmaktadır. Mesnevide merdivenin köşke ait olduğu ifade edilirken resimde merdivenin köşke ait olmadığını eski ahşap merdivenin taşınılabılır olması dikkati çekmektedir. Mesnevide Behram'ın köşkte olduğu ifade edilirken resimde Behram'ın kalabalık figürler ile köşkün çatısında divanında oturur vaziyette resmedilmiştir. Resimde köşkün içerisinde yer alan daha önceki resimlerde karşılaşmadığımız köşke ait pencere detayında kadın figürüne yer verilmiştir. Akkoyunlu Türkmen Dönemi'ne ait Şiraz üslubu, tepenin arkasındaki figürlerin yoğunluğu, sahnede açık renk tonlarının kullanımı ve zarif figürlerin varlığıyla kendini göstermektedir (Çağman ve Tanındı 1979:27).

Görsel 4: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft - Peyker), TSMK R.874, 1476- 1477,181b.

Türkmen Dönemine ait, MS. Elliot 192, 178b'de yer alan resimde mavi kıyafetli Behram köşkte oturur vaziyette, kendisine hizmet eden bir figür ve ayakta duran bir figür ile resmedilmiştir. Fitnenin yüzü peçe ile örtülü benekli bir ineği sırtlayarak köşke ait olan merdivenlerin ortasında yer almaktadır. Resimde köşkün dışında yer alan figürler olayı seyretmektedir. Fitne ve Behram mesnevide geçen hikâye kurgusuna göre resimde yer almaktadır. Resimde yer alan bitki öbekleri ve bulutun yer alması dönemin üslup etkisini yansıması açısından dikkat çekmektedir.

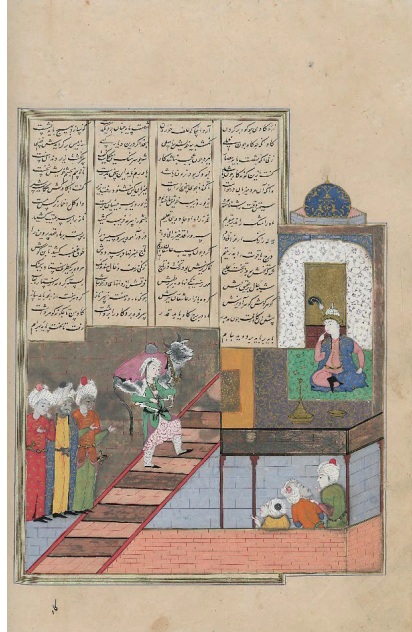
Görsel 5: Fitne’nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft- Peyker), University of Oxford, Bodleian Library, MS. Elliott 192, 1501, 178b.

Türkmen dönemine ait, H.784, 300 a’da yer alan resimde mavi kıyafetli Behram köşkün içerisinde oturmakta ve karşısında bulunan figür Behram’a hizmet etmektedir. Fitnenin yüzü peçe ile örtülü omuzlarında sırtladığı ineği ile resme ayrılan alanın dışına kadar uzatılmış eski ahşap merdivenden çıkmaktadır. Resimde ineğin üzerinde, binek hayvanlarının üstünde görülen kumaş ve boynunda yer alan kolyeye yer verilmiştir daha önce incelenen resimlerde yer almayan bir detaydır. Behram’ın üzerinde bulunan kıyafet hem gökyüzünün renk ve motifi ile aynı olması hem de ayakta duran figürün üzerinde yer alan kıyafetle renklerin birbirine olan uyumuna dikkati çekmektedir. Üslubu temsil eden figürler beyaz renkteki sarıklar takmaktadır. Resimde yer alan figürlerin bedenleri orantısız şekilde uzatılmıştır bu da nakkaşların yeni bir resimsel eğilimini göstermektedir (Stchoukine 1977:104).

Görsel 6: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft- Peyker), TSMK H.784,1503-1504,300a.

Türkmen dönemine ait, H.757, 157b'de yer alan resim de Behram köşkte tek başına oturmakta ve şaşırma ifadesiyle Fitneyi seyretmektedir. Behram'ın oturduğu iç mekânda yoğun yüzey bezemeleri vardır. İneği sırtlamış olan Fitne köşke ait olan merdivenlerden çıkmaktadır. Fitne merdivenlerin sonuna varmak üzere peçesiz olarak yer almaktadır. Bu resimde H.784, 300 a'da olduğu gibi ineğin üzerinde binek hayvanlarının üstünde gördüğümüz kumaş ve boynunda yer alan kolyeye yer verilmiştir. Resimde, yer alan figürler ve sahnenin merkezindeki ana karakter olan Fitne ve Behram kompozisyonun ana odak noktasıdır. Resimde ayakta duran üç figürle birlikte köşkün alt kısmında yer alan birbirlerine bakan üç figür ile sade bir kompozisyon içerisinde hikâye resmedilmiştir.

Görsel 7: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft- Peyker), TSMK H.757, 1512-1513,157b.

Türkmen Dönemine ait H.767, 205a’da yer alan resimde siyah kıyafetli Behram bir elinde mendil bulurken diğer elini şaşırma ifadesiyle karşısında kendisine hizmet eden figür ile köşkte yer almaktadır. Omuzlarında inek yavrusunu sırtlayan fitne yüzü peçeli olarak köşke ait merdivende çıkmaktadır. Genç görünümlü Fitne merdivenin ortasında yer almakta ve peçesindeki bağlama şekli farklılık göstermektedir. Resimde yer alan figürlerin yüzleri birbirine benzer şekilde resmedilmiştir. İncelenen yazmalardan hiçbirinde at figürüne yer verilmemiştir ancak bu resimde Behram’a ait olan at figürü de resme dahil edilmiştir.

Görsel 8: Fitne’nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft- Peyker), TSMK H.767, 15.yy, 205a.

Safevi dönemine ait, R.860, 206a’da yer alan resim de turuncu kıyafetli Behram köşkün ikinci katında divanında karşısında bulunan iki figür ile oturmaktadır. Fitne peçesiz, benekli ineği sırtlayarak merdivenin son basamaklarında yer almaktadır. Köşke ait olduğu düşünülen merdiven resme ayrılan alanın dışına kadar uzatılmıştır. Behram’ın ve figürlerin başlarında Safevi döneminde sıklıkla rastlanan Tâc-ı Haydarî⁷ sarıklar bulunmaktadır. Resim kompozisyonunda yer alan köşk yapısı mesneviye uygun şekilde iki katlı olarak verilmiştir. Resimde yer alan figürlerin duruşu, yüz ifadeleri ve hareketleri hikâyenin somut bir anlatımı olarak dikkati çekmektedir.

⁷ Safevi Devleti’nin kurucusu Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar, Azerbaycan ve Doğu Anadolu’daki Türkmen boylarının oluşturduğu taraftar grubuna, diğerlerinden farklı olduklarını göstermek amacıyla her biri bir imamı simgeleyen on iki dilimli kırmızı börtler giydirmiştir. Zamanla bu topluluk ‘Kızılbaş’ olarak anılmaya başlanmıştır. ‘Tâc-ı Haydarî’ ya da kısaca ‘taç’ olarak bilinen bu başlık, üzerine beyaz bir tülben sarılıp, sürahi biçiminde yapılan on iki dilimli kırmızı bir kavuk şeklindedir (Üzüm, Kızılbaş:546).

Görsel 9: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft-Peyker), TSMK R.860, 1520-1521,206 a.

Safevi Dönemine ait R.871,181b'de, turuncu kıyafetli Behram köşkün giriş kısmı olduğu düşünülen alanda tek başına ayakta Fitneyi seyretmektedir. Fitne köşke ait merdivenlerin ilk basamaklarında benekli yavru bir ineği sırtlayarak Behram'ın bulunduğu alana doğru çıkmaktadır. Fitne genç görümlü ve peçesizdir. Resimde Fitne'nin ineği rahat bir şekilde kavraması dikkat çekmektedir. Köşkün alt kısmında kapı açıklığına yer verilmiştir bu da nakkaşların derinlik etkisine olan yorumu olarak düşünülmektedir. Mesnevi'deki söz konusu hikâye, yalnızca Fitne ve Behram'a yer verilerek sade bir kompozisyonla resmedilmiştir.

Görsel 10: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft-Peyker), TSMK R.871,1528,181b.

1530-1540 tarihli Safevi dönemine ait H.790,186a’da yer alan resimde sarı kıyafetli Behram şaşırma ifadesiyle karşısında bulunan figür ile köşkte oturmaktadır. Fitne peçe ile örtülü benekli ineği sırtlayarak merdivenlerden çıkmaktadır. Fitne köşke ait olmayan ahşap taşınılabılır merdivenin ortasında yer almaktadır. Köşkün alt kısmında Fitne’yi seyreden iki figüre yer verilmiştir. Behram dışındaki figürlerin başlarında Safevi döneminin üslubunu yansıtan Tâc-ı Haydarî sarıklar bulunmaktadır.

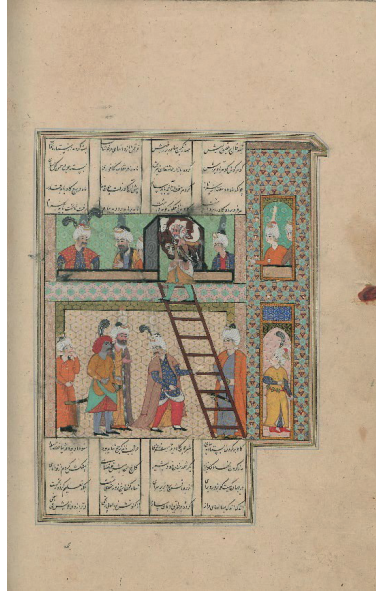
Görsel 11: Fitne’nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft-Peyker), TSMK H.790, 1530- 1540, 186a.

Safevi dönemine ait H.758, 211a’da yer alan resimde, turuncu kıyafetli Behram köşkte oturmaktadır. Fitne yüzü peçe ile örtülü benekli ineği sırtlamakta ve basamağın sonunda yer almaktadır. Resimde Behram’ın yanında yer alan figür ve hemen sağ tarafında yer alan iki figür bulunmaktadır. Köşkün alt kısmında kalabalık insan figürlerine yer verilmiştir. Eski ahşap taşınılabılır merdivenden tutan iki figür dikkati çekmektedir. Figürlerin başlarında dönemin üslup özelliğini yansıtan Tâc-ı Haydarî sarıkları, özellikle H.758, 211a ve H.765, 205b numaralı el yazmalarında yer alan resimlerde de dikkatlice işlenmiş ve görsel olarak belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Bu el yazmalarındaki figür tasvirleri, 1530’lar ile 1540’lar arasındaki Şiraz ekolünün tipik örnekleri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemin üslubunu yansıtan figürlerin zarif çizimi, renk kullanımı ve kompozisyonun inceliğidir. Şiraz ekolü, özellikle resim sanatında karakteristik bir üslup benimsemiş ve bu eserler de o dönemin üslup anlayışını yansıtan önemli örnekler olduğu ifade edilmiştir (Stchoukine 1977:121-122).

Görsel 12: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft-Peyker), TSMK H.758, 1538, 211 a.

Safevi dönemine ait H.765, 205b'de yer alan resimde, Behram mavi kıyafetli üzerinde bulunan kırmızı kaftanı ile divanda oturmaktadır. Fitne'nin yüzü peçe ile örtülü, kahverengi benekli ineği sırtlayarak eski ahşap taşınılabılır merdivenlerin son basamağında yer almaktadır. Köşkün alt katında birden fazla insan figür Fitneyi seyretmektedir. Resmin sol kısmında pencere açıklığı olduğu düşünülen alanda iki figüre ve hemen altında yer alan kapı açıklığında bir figür bulunmaktadır. Resimde farklı bezeme motifleri kullanılarak oldukça bezemeli olan iç mekandaki duvar yüzeyleri dikkati çekmektedir. Resimlerdeki figürler, özellikle ince işçilikleriyle öne çıkar ve her bir detayda ustalıklı bir yaklaşım göze çarpar. Kompozisyonda tasvir edilen figürlerde, Tâc- 1 Haydarî sarıklar bulunur. Bu sarıklar, dönemin üslubuna uygun şekilde resmedilmiş ancak zamanla bu tasvirlerde bir değişiklik meydana gelmiştir. Tâc-1 Haydarî sarıklar daha sonra çıkarılmış ve yerlerine küçük külahlar yerleştirilmiştir. Bu değişiklik, dönemin sanatsal anlayışındaki evrimi ve figürlerin sembolik anlamlarını yansıtmak amacıyla yapılmış olabileceği düşünülmektedir (Stchoukine 1977:123).

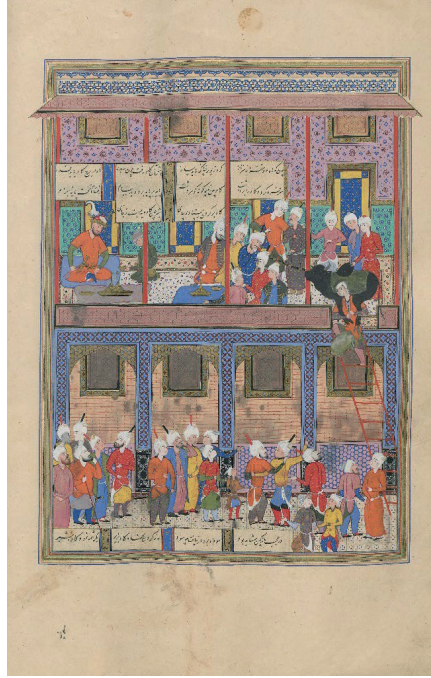
Görsel 13: Fitne’nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft- Peyker), TSMK, H.765,1538, 205b.

Safevi Dönemi’ne ait, Pers. c.42, 176 b numaralı el yazmasındaki resim kompozisyonunda, Behram figürü turuncu bir kıyafet giymekte ve üzerine mavi bir kaftan bulunmaktadır. Behram, karşısında yer alan figürle birlikte otururken, Fitne peçesiz bir şekilde betimlenmiştir. Fitne’nin sırtında benekli bir inek yer almakta ve merdivenlerin son basamağında durmaktadır. Bu detaylar, mesneviye uygun kalınarak resmedilmiş ve her figürün durumu dikkatlice aktarılmıştır. Resmin bir diğer önemli özelliği, mesnevide bahsedilen iki katlı köşk yapısının görsel olarak yansıtılmasıdır. Bu yapının üst katı ve hemen alt katında yer alan figürler, uzun boylu ve iri yapıları tasvir edilmiştir. Köşk iç mekânlarında ise yoğun yüzey bezemeleri dikkat çeker; her bir detay, dönemin zengin iç dekorasyon anlayışını ve sanat anlayışını yansıtmaktadır. Bu unsurlar dönemin üslup yapısındaki değişimlerin estetik yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Görsel 14: Fitne’nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft-Peyker), University of Oxford, Bodleian Library, Pers.c.42,1549-1550, 176b.

Safevi dönemine ait, A.3559, 235 b numaralı el yazmasındaki resimde, turuncu kıyafetli Behram, belinde kılıcı ile oturmaktadır. Behram'ın karşısında, Fitne peçesiz bir şekilde betimlenmiş ve merdivenin son basamağında yer almaktadır. Fitne'nin sırtında siyah renkli ve büyük hörgüçlü bir inek sırtlamaktadır, bu detay figürün taşıdığı sembolik anlamı pekiştiren önemli bir unsurdur. Resimdeki köşk, mesnevîde bahsedildiği gibi iki katlı olarak tasvir edilmiştir ve çok sayıda insan figürüyle kalabalık bir kompozisyon oluşturulmuştur. Safevi dönemi üslubunun etkisiyle, figürlerin başlarında Tâc-ı Haydarî sarıklar dikkatle işlenmiştir. Behram'ın oturduğu divanın karşısında, hizmetlisi olduğu düşünülen bir figür ile aynı hizada yer alan kalabalık figürler, Fitne'yi izlemektedir. Bu figürlerin arasında, kırmızı kıyafetli ve ayakta duran bir figür, ineğin hörgücüne dokunmaktadır. Köşkün alt katında ise birbirlerine bakan ve hayretler içerisinde Fitne'yi işaret edip seyreden birçok figür yer almaktadır. Bu figürler, Fitne'nin etrafındaki atmosferin gerilimini ve dikkatini yansıtmaktadır. Ayrıca, Fitne'nin üzerinde bulunduğu merdivenin köşke ait olmadığı düşünülmektedir, bu da mekânın ayrımını belirginleştiren bir detaydır. Resimde, bitki motiflerine yer verilmemiştir, bu da nakkaşın estetik yaklaşımının ve dönemin üslubunun yansıması olduğu düşünülmektedir.

Görsel 15: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft-Peyker), TSMK A.3559.1560, 235b.

Safevi Dönemi'ne ait B.146⁸, 208b numaralı el yazmasındaki resimde, mavi kıyafetli ve kırmızı kaftan giymiş Behram, tahtta oturmaktadır. Behram'ın hemen karşısında yer alan figür, elindeki tabağı almak üzere elini uzatmaktadır, bu da figürlerin arasındaki etkileşimi yansıtan önemli bir detaydır. Fitne, merdivenin ortasında, ineği omuzlarında taşıyarak merdivenlerden çıkmaktadır. Bu tasvir, Fitne'nin konumunu ve duruşunu be-

⁸ B.146 numaralı el yazması, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphane koleksiyonunda yer alan büyük boy resimli Fars klasiklerinden biri olarak öne çıktığı ifade edilmektedir. Bu eserin büyüklüğü ve detayları, Safevi dönemi Şiraz üslubunun zarif ve karmaşık yapısının bir örneği olması ile dikkati çekmektedir (Uluç 2006:198).

lirginleştirirken, aynı zamanda resmin görsel anlatımına da derinlik katmaktadır. Köşk, mesnevîde bahsedildiği gibi iki katlı olarak resmedilmiş ve her iki katında, aynı zamanda çatısında olmak üzere çok sayıda insan figürüne yer verilmiştir. Bu nüshada dikkat çeken önemli bir özellik, daha önceki nüshalarda yer almayan çok sayıda kadın figürünün bulunmasıdır. Köşkün pencere açıklıklarında, kapı açıklıklarında birden fazla kadın ve erkek figürü yer almakta, bu da dönemin kültürel dokusunun bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Resim kompozisyonu oldukça kalabalık olup, figürlerin yoğunluğu, sahnenin çarpıcı yapısını pekiştirmektedir.

Görsel 16: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, Hamse (Heft-Peyker), TSMK B.146, 1560-1580, 208b.

3. DEĞERLENDİRME

İran edebiyatında, döneminin önemli şairlerinden Nizami Gencevi'nin *Hamseleri* arasında yer alan 1197 tarihli *Heft-Peyker Mesnevisi*'nde geçen “*Fitnenin altmış basamaklı merdivenden çıkması sahnesi*”, *Hamse*'nin diğer mesnevîlerde yer alan hikâyelerden oldukça farklıdır. Heft-Peyker Mesnevisi'nde Behram'ın başından geçen olaylar belirli bir sıra dâhilinde birbirini takip ederken, Fitne ile ilgili olanı bu hikâyelerin hemen öncesinde yer almaktadır. Ders verme veya didaktik bir anlayışın hâkim olduğu hikâyenin varlığı ile, farklı koleksiyonlarda resimlenmesi dikkati çeken unsurdur. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan el yazmaları toplamda 14 ve Bodleian Library Dijital Arşivi'nde yer alan Ms. Pers.c.42 ve Library Ms. Elliot 192'de bulunan yazma eserler 15. ortaları ve 16. yüzyılın sonlarını kapsayan dönemlere ait oldukları tespit edilmiştir. Yazmalar tarihsel olarak incelendiğinde; eserlerin Timurlu dönemi, Türkmen dönemi ve Safevi dönemine ait üslup etkilerini yansıttıkları sonucuna varılmıştır. Farklı nüshalardaki resimler dönemin üslup anlayışı, atölyeden kaynaklanan bölgesel özellikler ve nakkaşın resme kattığı bireysel unsurlar gibi çeşitli faktörler ile şekillenmiştir (Stchoukine 1977:3).

Timurlu Dönemi üslup etkilerini yansıtan üç el yazması, H.779 (1440-1453), R.862 (1442) ve H.870 (1444) olarak tespit edilmiştir. Bu nüshalarda, özellikle Fitne'nin alt-

miş basamaktan oluşan merdivenden çıkma sahnesine yer verilmiştir. Ancak her bir resim kompozisyonu, kendi dönemin üslup özelliklerini yansıttığı için belirgin farklılıklar göstermektedir. Mesnevide, Behram'ın köşkte oturduğu ve yanında bir hizmetlisinin bulunduğu bahsedilmesine rağmen, resim kompozisyonlarında özellikle H.870'te Behram'ın köşkte oturmak yerine ayakta olduğu görülmektedir. Bu, dönemin sanatsal üslubundaki farklılıkları ve sanatçının özgün yorumunu yansıtan bir detaydır. Üç nüshanın ortak özelliği ise Fitne'nin sırtında taşıdığı hayvan figürüdür, bu detay her üç resimde de benzer şekilde betimlenmiştir. Bu üç nüsha, aynı dönemde benzer bir üslup çerçevesinde yaratılmasına rağmen, farklı üslup etkileriyle sahnelenmişlerdir. H.779 el yazması, Timurlu Dönemi'nin Şiraz üslubunu yansıtırken, R.862, Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul Saray atölyelerinde gelişen İran-Türk okulunun bir örneğidir. H.870 ise Timurlu Dönemi'nin Yazd üslubunu taşır (Stchoukine 1977:40).

Bu farklı üslup etkileri, her bir el yazmasının görsel anlatımında kendini belirgin bir şekilde gösterir ve dönemin sanatsal çeşitliliğini gözler önüne sermesi açısından dikkati çekmektedir.

Türkmen dönemi üslup etkilerini yansıtan el yazmaları ile yeni bir üslup anlayışına geçildiği konu dahilindeki nüshalar üzerinden görülebilmektedir. Mesnevide merdivenin köşke ait olduğu ifade edilirken, R.874 ve H.784 numaralı el yazmalarında yer alan resimlerde ise eski ahşap merdivenlerin köşke ait olmadığı tahmin edilmektedir. Bu, dönemin sanatında mekân ve detayların nasıl yeniden yorumlandığını gösteren bir örnektir. Mesnevide, Fitne'nin yüzünün peçe ile örtülü olduğu belirtilirken, Türkmen dönemi üslup etkilerini yansıtan R.874 dışındaki MS. Elliott 192, H.784, H.757 ve H.767 numaralı el yazmalarında, mesneviye uygun şekilde Fitne'nin yüzünün peçe ile örtülü olduğu görülmektedir. Bu detay, dönemin sanatsal üslubunun geleneksel öğelerine ne kadar sadık kalındığını ve figürlerin betimlenişindeki tutarlılığı yansıtmaktadır. Resim kompozisyonunda, hacim değişiklikleri dışında, tüm resimlerde Fitne'nin omuzlarında inek figürüne yer verilmiştir. Ayrıca, üslup etkisini yansıtan figürlerin başlarında yer alan sarıklar da birbirine benzer şekilde işlenmiştir, bu da dönemin sanatındaki stilistik ortaklıkları gözler önüne sermektedir. Mesnevi'de Behram'ın köşkte olduğu ifade edilirken, nüshalar arasında yalnızca Akkoyunlu Türkmen dönemi ve Şiraz üslubunu yansıtan R.874 yazmasında, Behram'ın köşkün çatısında yer aldığı görülmektedir. Bu farklılık, dönemin sanatsal yaklaşımındaki özgün yorumları ve mekânın betimlenmesindeki farklılıkları vurgulaması açısından önemlidir.

Safevi Dönemi üslup etkilerini yansıtan 1520-1521 tarihli R.860 el yazması ile 1549-1550 tarihli Pers.c.42 el yazmasına kadar olan nüshalarda Fitne'nin sırtladığı inek benekli olarak yer almıştır. Aynı dönemin üslubunu yansıtan A.3559 ve B.146 numaralı el yazmalarında ise inek figürünün kahverengi ve siyah gibi tek bir renk olarak görülebilmektedir. Safevi Dönemi üslup etkisindeki nüshalar arasındaki resimlerde birden fazla figüre yer verilmişken sadece R.871 numaralı yazmada figüre yer verilmemiştir ayrıca bu resimde Fitne, Behram ve inek figürü incelenen nüshalardan oldukça farklıdır. 1538 tarihli H.758 ve H.765 numaralı yazmalarda yer alan resim kompozisyonları oldukça benzerdir. Safevi dönemi üslup etkilerini yansıtan nüshalar arasında 1549-1550 tarihli Pers. c.42 ve 1560-1580 tarihli B.146 numaralı yazma da figürlerin başlarında yer alan dönemin üslubunu yansıtan Tâc-ı Haydarî sarıklara yer verilmemiştir.

Safevi resminin en belirgin özelliği, yüzyılın sonlarına kadar devam eden ve dönemin modası haline gelen Tâc-ı Haydari sarıklardır. (Çağman ve Tanındı 1979: 49). Özellikle

1570 Safevi Şiraz üslubunu yansıtan yazmalarda ikonografik yorumun zenginleştiği ve kalabalık figürlerin yer almasıyla, hikâyenin ana kahramanlarının resim kompozisyonunda ayırt edilmesini zorlaştırıldığı sahnelerle karşılaşmaktadır (Tezcan Kaya 2021:38). 16.yy.’ın ikinci yarısında üretilen el yazma resimler tüm sayfayı kaplayacak şekilde, kalabalık insan figürleriyle belirginleşmektedir. Gelişen üslubun birer temsilcisi, A.3559 ve B.146 numaralı yazmalardır (İnal 1976:167). R.860 numaralı yazma, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi koleksiyonunda yer almakta olup, Safevi Dönemi’nin 1520 sonrası Şiraz üslup özelliklerini yansıtan en eski tarihli el yazması olması bakımından büyük bir öneme sahiptir. 1520 öncesi yazmalarda, figürlerin abartılı uzunlukları ve her yüzeyin yoğun bir şekilde bezemelerle doldurulmuş olması dikkat çekmektedir.

Ancak 1520 sonrası resimlerde, figürlerin boyutları, Tebriz üslubuna daha yakın oranlarda işlenmiştir. Bu değişim, figürlerin daha gerçekçi ve dengeli bir şekilde tasvir edilmesini sağlamıştır. Ayrıca, zengin yüzey süslemeleri, önceki dönemin aksine, yalnızca kumaş desenleri gibi belirli ayrıntılarda uygulanmış ve bu da daha sade bir estetik anlayışını ortaya koymuştur. Bu değişim, Safevi sanatındaki evrimi ve dönemin sanatsal tercihlerini yansıtan önemli bir örnektir (Uluç 2006: 105).

5. Sonuç

İran edebiyatının önemli şairi Nizami Gencevi’nin *Hamsesinin mesnevilerinden* biri olan *Heft Peyker* mesnevisinde yer alan “*Fitne’nin altmış basamaklı merdivenden çıkması hikâyesi*” Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde yer alan yaklaşık altmış dokuz nüsha arasından on dört yazma da ve Bodleian Library Dijital Arşivi’nde yer alan iki farklı el yazma içerisinde, hikâyeyi canlandıran resimlere yer verilmesi dikkati çekmektedir. Nüshalar hakkındaki bu bilgilerle birlikte *Hamse* içerisindeki mesnevilerde yer alan hikâyeler konuyu belirleyen temel unsur olmuştur ve mesnevilerdeki olay örgüleri şu şekilde sıralanmıştır; *Mağzenü’l-Esrâr* yirmi farklı makalenin yer aldığı öğretici nitelikteki hikâyeleri kapsamaktadır. *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinde ulaşılması zor bir aşkı, *Leylâ vü Mecnun*, Mecnun’un Leyla’ya olan imkânsız aşkı anlatıldığı hikâyeler yer almaktadır. İskendername Mesnevisi İkbalname ve Şerefname adlı iki bölümde de İskender’in destansı yaşamına dair hikâyelere yer verilmiştir. Sonuç olarak değinilen dört mesnevide birbirini takip eden belirli bir olay örgüsüyle oluşan hikâyeler yer almaktadır ancak *Heft Peyker* Mesnevisi’nde olay örgüsü Fitne’nin altmış basamaklı merdivenden çıkması hikâyesi ile başlayıp Behram’ın yedi farklı köşkte yaşayan prensesleri ziyareti ile son bulmaktadır. Bu da mesnevinin içindeki hikâyelerin bir bütünlük oluşturmadığını ve belirli bir olay örgüsünün dışında bir anlatıma sahip olduğunu gösterir.

Sonuç olarak, İslam resim sanatında, yer alan “*Fitne’nin altmış basamaklı merdivenden çıkması*” hikâyesi, farklı dönemlere ait Nizami *Hamse* nüshalarında resmedilerek dikkati çekmektedir ve benzer ikonografik yaklaşımın mevcut sahnelerde devam ettiği görülebilmektedir. Böylece, seçilen sahneler üzerinden, hikâyenin görsel sunumu okuyucuya ve izleyiciye verilebilmektedir.

KAYNAKÇA

Çağman, Filiz ve Tanındı, Zerren. (1979). *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, İstanbul: Sanat ve Kültür Yayınları.

Edhem Karatay, Fehmi. (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.

G, Nizami. (1990). *Leyla ile Mecnun*, Çev. Ali Nihat Tarlan, İstanbul: MEB yayınları.

G, Nizami. (2013). *Heft Peyker*, Çev. A. Yıldız, İstanbul: Büyüyen Ay yayınları.

İlyas Üzüm. (30.11.2024). «Kızılbaş», *TDV İslâm Ansiklopedisi*,

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kizilbas>

İnal, Güner. (1976). *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Kanar, Mehmet. (2007). *Nizâmî-î Gencevî*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kanar, Mehmet. (2008). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.

Kut Alpay, G. (1973). *Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 20, 127-151.

Kuzubaş, M. (2013). *Mahzen-î Esrâr ile Nefhatü'l-Ezhâr Mukayesesi*. Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 2(3), 61-89.

Stchoukine, Ivan. (1977). *Les Peintures Des Manuscrits De La «Khamseh» De Nizami Au Topkapı Sarayı Müzesi D'İstanbul*, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

Talat Onay, Ahmet. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Haz. Cemal Kurnaz, İstanbul: H. Yayınları

Taş, Ela. (2021). “Türk Tezyinatında Perde”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (45), 271-294. <https://doi.org/10.21497/sefad.944089>

Tezcan Kaya, Gülsen. (2021). “Babasının Mecnûn’u Kâbe’ye Götürmesi: Nizamî Hamsesi’nden Bir Hikâyenin Tasvirlerinin İkonografik İncelemesi”, *Journal of Social Sciences*, 31, 17-40.

Torebekkyzy, Lazzat. (2021). “Türk Halk Kültüründe ve Edebiyatında Yedi Sayısı”. Çeşmi Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi 8/1 (Haziran), 82-91.

Uluç, Lale. (2006). *Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar XVI. yüzyıl Şiraz Elyazmaları*, İstanbul: Kültür Yayınları.

University of Oxford, Bodleian Library MS. Elliott 192: <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/ed3dac54-cfc0-43b5-9eb7-6214abe98094/> Erişim:16.12.2024

University of Oxford, Bodleian Library, Pers.c.42: <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/7d185003-d35f-4381-aef8-a6b12c6e6b94/> Erişim: 16.12.2024

Yıldırım, Nimet. (2006). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Yıldırım, Nimet. (2022). “Genceli Nizami ve İskendernâme’si”. *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1(1), 72-83.

Görseller:

Görsel 2: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft- Peyker), TSMK H.779,1440-1453,196a.

Görsel 2: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK R.862,1442, 243a.

Görsel 3: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft- Peyker), TSMK H.870, 1444, 161a.

Görsel 4: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK R.874,1476- 1477, 181b

Görsel 5: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft- Peyker), University of Oxford, Bodleian Library, MS. Elliott 192, 1501,178b.

Görsel 6: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK H.784,1503-1504,300a.

Görsel 7: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK H.757, 1512-1513,157b.

Görsel 8: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK H.767, 15.yy, 205a.

Görsel 9: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK R.860, 1520-1521,206 a.

Görsel 10: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK R.871,1528,181b.

Görsel 11: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK H.790, 1530- 1540,186 a.

Görsel 12: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft- Peyker), TSMK H.758, 1538, 211 a.

Görsel 13: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK, H.765,1538, 205b

Görsel 14: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), University of Oxford, Bodleian Library, Pers.c.42,1549-1550, 176b.

Görsel 15: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami,*Hamse* (Heft-Peyker), TSMK A.3559.1560, 235b.

Görsel 16: Fitne'nin ineği altmış basamaklı merdivenden çıkarması, Nizami, *Hamse* (Heft-Peyker), TSMK B.146, 1560-1580, 208b.

